

12. Фихте И.-Г. Наставление к блаженной жизни. М.: Канон, 1997. 400 с.
13. Халтурин Ю. Л. Философия русских масонов конца XVIII – начала XIX веков: критическая реконструкция. Дис. канд. филос. наук. Екатеринбург, 2010. 240 с.
14. Harvey J. P. William. The doorway of Freemasonry. Dundee: T. M. Sparks, Crosswell Works, 1921. 46 p.

Колчіна Н. В.

«Королівське диво» в епоху Єлизавети Тюдор

Народна свідомість здавна наділяла англійських королів магичними властивостями. Згідно з стародавнім кельтським віруванням, дійсний король повинен був виявити свою сакральну природу в цілому ряді випробувань, що гарантувало його народу процвітання і мир. Століття християнства не змогли витіснити цю віру, лише видозмінивши характер чудес, в яких король виявляв свою містичну силу. Одне з них — зцілення золотушних.

За старих часів у Франції золотуху називали «королівською хворобою»; у Англії говорили «King's Evil». Вважалося, що французькі і англійські королі простим дотиком руки, здійсненим відповідно до традиційного обряду, можуть зцілювати людей, хворих золотухою, оскільки істинно божественні королі володіють якоюсь владою над природою. Люди вірили, що королі ці відповідають за порядок речей і змогли стати такими лікарями-чудотворцями лише тому, що вони були сакральними персонами: «sanctus enim et christus Domini est» (бо він святий і помазаник Божий — лат.), — говорить Петро з Блуа [1, с. 125].

Слово «золотуха» (escrouelles), або «скрофульоз», лікарі сьогодні позначають як туберкульозний аденіт, тобто запалення лімфатичних вузлів, викликане бацилами туберкульозу. Туберкульозний аденіт досить широко поширений і в наші дні, тим більше часто він повинен був зустрічатися у минулому, коли про дотримання гігієни не могло бути і мови. За свідченням деяких лікарів Середніх століть і Нового часу, в багатьох областях золотуха була хронічною хворобою. Вона рідко буває смертельною, але якщо її не лікувати, достав-

ляє масу незручностей і спотворює особу; чирі неприємні на вигляд; обличчя страждає від «псування»; виразки виділяють «смердючий запах». Незліченні хворі, пристрасно спрагли зцілення, готові удати-ся до будь-яких засобів, які вкаже їм чутка, — ось той фон, на якому виник міф про так зване «королівське диво» [1, с. 159–169].

У мусульманських країнах на перших порах існування ісламу вважалося, що царська кров виліковує від сказу; проте кров царюючого монарха, халіфа, була не єдиною кров'ю, якій приписували цю чудову властивість; кров всякого члена тієї сім'ї, з якої вибраний халіф, на загальне переконання, була наділена тими ж властивостями, бо весь царський рід в цілому вважався святим.

У Франції і Англії зцілення золотушних завжди вважалося винятковою прерогативою монархів; нащадки короля, якщо самі вони не були королями, цілющим даром не володіли. Сакральність не розповсюджувалася, на відміну від стародавньої Німеччини, на весь рід, вона остаточно концентрувалася в одному — єдиній особі — главі старшої гілки, єдиному законному спадкоємцеві престолу; лише він один мав право творити дива. Проте важливо, що до XVI століття здатність зцілювати вважалася привілеєм королів-чоловіків, проте ніяк не жінок. Але часи змінилися, і услід за старшою сестрою, Марією Тюдор, Єлизавета узяла на себе сміливість виконувати обряд зцілення золотушних [6, с. 180].

Спочатку французький і англійський обряди були дуже схожі, оскільки другий був наслідуванням першого. Процедура спершу була вельми примітивною. Проте усередині всякого обряду немов ховається якась сила, яка спонукає його до еволюції: обряд покладання рук на золотушних не був виключенням. Первинні форми обряду не містили нічого оригінального. Королі-лікарі повторювали ті дії, які багатовікова традиція, відображена в житіях святих, приписувала чудотворцям. Подібно до благочестивих цілителів, королі торкалися рукою до хворих, найчастіше безпосередньо до тих місць, які були уражені хворобою. Таким чином, вони, самі того не підозрюючи, відтворювали якнайдавніший звичай, що народився одночасно з найстаровиннішими віруваннями людства: адже будь-яке зіткнення двох тіл, а особливо те, яке абсолютно за допомогою рук, завжди

вважалося найбільш дієвим способом передачі невидимих сил від одного тіла до іншого. До цього стародавнього магічного жесту королі додали інший, що також став на той час традиційним, але що мав природу суто християнську, вони осяювали хрестом пацієнтів або їх рани. За допомогою хресного знамення король демонстрував всім, що чудотворні здібності — дар Господній [5, с. 168].

Зрозуміло, релігія була присутня в церемонії. У Англії обряд покладання рук перетворився на справжню літургію, так, що здавалося, ніби король з капеланом здійснює справжнє богослужіння. Літургія, що супроводжувала церемонію від початку до самого кінця, була досить тривалою. Вона включала молитву *Confiteor*, вимовлену королем, відпущення гріхів, вимовлене у відповідь капеланом, і читання двох уривків з Євангелія: вірша з Євангелія від Марка про чудеса, що творяться апостолами, і самого початку Євангелія від Іоанна, що завжди читається при благословеннях і екзорцизмах [2, с. 172].

Спочатку королі творили дива без жодної системи, виключно залежно від напливу хворих. Поступово, проте, у міру того, як великі західні монархи цивілізувались і в придворне життя проникла бюрократична рутинна, зовнішня сторона королівського дива зробилася дещо більш впорядкованою. І тепер король приступав до чудотворності, як правило, в головні релігійні свята, число яких, втім, варіювалося: Стрітєння, Вербна неділя, Великдень або один день зі Страсного тижня, П'ятидесятниця, свято Тіла Господнього, перша Пречиста, Різдво пресвятої Діви Марії, Різдво Христове; деколи, у виняткових випадках, церемонія здійснювалася в свята, не пов'язані з церковним календарем [2, с. 174].

Англійський государ протягом всієї церемонії залишався нерухомий; він сидів, а священик підводив до нього хворих одного за іншим. Государ при цьому виглядав велично, проте в залі, де він здійснював обряд, створювалася штовханина. Штовханина посилювала ту обставину, що кожен хворий підходив до короля двічі. Спочатку всі по черзі проходили перед королем, а він торкався голою рукою до виразок і пухлин; потім, після закінчення цієї процедури, вони знов, знову-таки по черзі, проходили мимо короля, а він осяював рани традиційним хресним знаменням, тримаючи в руці золоту монету; пере-

хрестивши хворого, король вішав цю монету, в якій заздалегідь була просвердлена дірочка для стрічки, йому на шию. У Англії вручення милостині або королівського дару опинилося в самому центрі обряду, відбулося це в результаті еволюції вірувань. Для середньовічних государів великодушне відношення до бідняків було чітко усвідомлюваним етичним боргом, який вони виконували не скуплячись. Серед хворих, що приходили просити короля про зцілення, було безліч неімущих. Дуже скоро встановився звичай допомагати їм грошима.

Під час війни Пурпурової і Білої Рози англійські государі узяли за правило для збільшення своєї популярності наділяти хворих вельми багатою милостинею — золотою монетою завжди однієї і тієї ж цінності, іменованою «ангелом». Генріх VIII довів цінність «ангела» до 7 шилінгів 6 пенсів і вона стала рівна платні, що одержується відомим лікарем за одну консультацію. І хоча до царювання Якова I ці «ангели» продовжували використовуватися як дзвінка монета, з кожним роком їх все менше розглядали як засіб економічного обміну і все більше як справжні медалі, призначені виключно для церемонії покладання рук, і навіть змінили в зв'язку з цим прикрашаючий їх напис. При Марії Тюдор замість старої звичної формули «О Христос Визволитель, врятуй нас хрестом своїм» на монетах стали писати: «Це від Господа і чудове в очах наших» [2, с. 197].

Однією з найважливіших подій XVI сторіччя була Реформація — грандіозний переворот в свідомості людей, перегляд основних положень християнського віровчення і богослужіння. Вона завдала вірі в королівську цілющу потужність вельми чутливого удару, проте не такого, щоб геть викоренити в серцях мільйонів людей віру в королів-лікарів. Але, все-таки, в Англії в царюванні Єлизавети, останньої представниці династії Тюдорів і прихильниці протестантизму, зникла з життя церемонія освітлення кілець, яка до початку її царювання залишалася у силі. Обряд цей був в якомусь сенсі додатковий по відношенню до покладання рук, проте, на відміну від нього, є суто англійським. У Велику П'ятницю англійські королі поклонялися хресту; король падав ниць в деякому віддалення від хреста, а потім, не встаючи, підповзав до священної реліквії. Піднявшись з підлоги, він наближався до вівтаря і клав на нього приношення, що

складалося з цінних золотих і срібних монет, потім він забирав ці монети назад, «викупав» їх, кладучи на їх місце ту ж суму в інших, не таких цінних монетах, а з дорогоцінних металів, тимчасово дарованих божеству і негайно узятих назад, по королівському наказу виготовлялися кільця. Вважалося, що вони здатні зцілювати тих, хто їх носить, від деяких хвороб. Також вважалося, що ці талісмани були надійним засобом від м'язових спазмів і болів, особливо ж від епілепсії. Єлизавета Тюдор вирішила, не дивлячись ні на що, зберегти обряд покладання рук, порохувала необхідним хоч в чомусь піти назустріч вимогам супротивників стародавніх вірувань і пожертвувала тим з двох цілющих обрядів, який у меншій мірі сприяв зміцненню королівського престижу, бо не дозволяв государю проявляти свою чудотворну силу прямо на очах у страждаючого натовпу.

Отже, «зціляти» золотушних Єлизавета не припиняла ніколи, хоча для цього були вельми вагомими причини. Цей обряд був незвичайно важливий для неї в пропагандистських цілях, оскільки свідчив про законність її домагань на престол, про їх санкціонування зверху. Сучасники вірили, що дотик королеви-дівки повинен бути особливо цілющим, і вона охоче і часто займалася «лікуванням» золотушних не тільки у релігійні свята, але кожного разу, коли до королівських докторів накопичувалося достатньо багато страждаючих цією недугою. Доктори досліджували його природу, щоб упевнитися, що йдеться саме про золотуху, а не про яку-небудь іншу хворобу, і допускали страждальників до коронованої цілительки. Чуйно вловлюючи можливість закріпити свій престиж під час публічної церемонії, Єлизавета не залишала цю милосердну практику протягом всього свого життя. Вона ж першою стала практикувати «лікування» і під час своїх поїздок країною. Остання представниця династії Тюдорів — Єлизавета свято зберігала вірність традиційному церемоніалу і обмежилася лише тим, що включила з літургії молитву, де згадувалися Діва Марія і святі, а також, ймовірно, наказала перекласти латинський текст, на якому йшло богослужіння в минулі століття, англійською. Єлизавета, подібно до її попередників католиків і Генріха VIII, осяювала хворі місця своїх «пацієнтів» хресним знаменням, чим викликала найбільше обурення деяких своїх підданих — протестантів [6, с. 405].

Звичайно церемонія відбувалася у Вестмінстерському палаці в каплиці Святого Стефана. Королеві прислужували, тримаючи серветки і таз з водою, вищі посадовці — лорд-скарбник, лорд-канцлер і інші члени Таємної ради. Вже сама обстановка повинна була справити глибоке враження на хворих. Єлизавета, за природою своєю прекрасна актриса, наділена царською зовнішністю, що вміла підпорядковувати людей своїй волі і в той же час викликати прихильність їх до себе, цілком могла благодійно впливати на вразливих хворих. Історія не має в своєму розпорядженні джерел, з яких ми можемо дізнатися точно число хворих, що вдавалися до її допомоги; проте, судячи з усього, вона користувалася своїм чудовим даром з великим успіхом, зустрічаючи, втім, сильний опір. Але кожен хворий, що вилікувався (або вважав, що вилікувався), був її аргументом в суперечці з опонентами — католиками і батьками-єзуїтами, зі всіма, хто не визнавав її законною королевою Англії. Якби це було не так, Господь не дозволив би їй лікарувати [3, с. 183].

Отже, в Англії королі із самого початку претендували не на зцілення всіх хвороб взагалі, а на позбавлення страждаючих від однієї конкретної хвороби — золотухи, тієї самої, яку раніше за них стали лікувати їх французькі сусіди. Вибір ліг саме на цю хворобу, оскільки золотуха дуже сприяє здійсненню «див», досить легко відступає на якийсь час, створюючи ілюзію повного зцілення. Навколо цього незабаром виникла ціла легенда про чудотворну силу королів Англії — законних помазаників Божих, і проіснувала вона не одне сторіччя. Безмежна віра народу в свого короля, а також трудомістка робота самих королів і їх помічників сприяли зміцненню і удосконаленню міфу про надприродну силу королів Англії. На зміну одним королем приходили інші, одна династія змінювала іншу, але віра простого народу в чудотворну силу королів не слабшала, і навіть якщо в країні відбувалися такі події, як Реформація, все-таки віра в надприродний дар королів в черговий раз доводила своє право на існування. Яскравим прикладом цього служить оновлений, але все-таки ще досить таки міцний обряд покладання рук на золотушних в період царювання Єлизавети Тюдор.

Але Єлизавета «стикалася» з своїм народом не тільки через золотушних. Існував ще один полуцерковно-полусвітський обряд, якому вона незмінно слідувала, бо він ніс в собі ще важливіший ідейний сенс. На Пасхальному тижні, в Чистий четвер, безліч простих людей, обділених і страждаючих, ставали учасниками дивно зворушливої церемонії. За прикладом самого Христа, що не погребував омити ноги власним учням, королева Англії цього дня здійснювала ритуальне обмивання ніг такій кількості бідних жінок, яка відповідала числу її років. Існує мініатюра роботи Льовіни Тірлінг, що зображує елизаветинський Чистий четвер. Ще молода королева, одягнена в блакитну сукню — символічний колір Діви Марії, у супроводі придворних пані в спеціальних фартухах і з рушниками проходить уздовж двох рядів старезних хворих жінок, сирих і убогих вдів. Чисто і приємно одягнені з цієї нагоди, вони чинно сидять на спеціальних лавах. Єлизавета опускалася перед кожною на коліна на спеціальну подушечку, омивала їй ноги в срібному тазу з ароматичною водою і кольорами, витирала їх рушником, цілувала кожную ступню, а потім осяювала їх хресним знаменням. (Справедливості ради треба відмітити, що до королеви їм вже тричі омивали ноги чиновники двору, що відали роздачею милостині.) Після цього кожна з бідних жінок одержувала шматок сукна на сукню, пару туфель, їжу, стакан вина і гаманець з мідними монетами по числу її років, а придворні пані віддавали їм фартухи, що були на них під час церемонії [2, с. 182]. І коли в Римі під час пасхальних служб папа проголошував анафему еретикам — протестантам, відступникам від дійсної віри, Єлизавета в Лондоні відповідала демонстрацією справжнього християнського упокорювання і благочестя, уподібнюючись в очах глядачів самому Христу.

1. Бартон Э. Повседневная жизнь англичан в эпоху Шекспира. М.: Молодая Гвардия, 2005. 239 с.
2. Дмитриева О. В. Елизавета Тюдор. М.: Молодая Гвардия, 2004. 307 с.
3. Шекспир У. Макбет. Т. 7. М.: Искусство, 1960. С. 5–174.
4. Шекспир У. Перикл. Т. 7. М.: Искусство, 1960. С. 521–623.
5. Шекспир У. Ромео и Джульетта. М.: Росмен, 2001. 174 с.
6. Шекспир У. Троил и Крессида. Т. 5. М.: Искусство, 1959. С. 325–469.